

ISAAC NEWTON *IRENICUM*JJA AVAGY A VALLÁSI TÜRELEM SZENTÍRÁSI VÉDELME

ERDEI ILDIKÓ

ABSTRACT

Isaac Newton's Irenicum, or scriptural protection of religious toleration

Newton grew up in the shadow of the English Civil War and European Religious Wars. Meanwhile, the philosophers of the age conceived the strongest philosophical protection of religious patience. In addition to John Locke's, Pierre Bayle's, Spinoza's and Jean Le Clerc's philosophical writings, Newton drew on his tolerant thoughts, but his inspiration was rooted in the Scriptures. In his *Irenicum, or Ecclesiastical Polyty tending to Peace* manuscript, the author examined the different perspectives of intolerance and Christians' mutual excommunication. The manuscript contains 9 positions and 20 thesis on Christian doctrines, church governance, and its relationship with the state. Newton argues that everyone is a Christian who professes the Christian fundamentals that they were taught prior to their baptism. On account of later dissident opinions gained from deeper Bible study, he or she should not be regarded as a heretic because it would be against the commandment of love.

Isaac Newton (1643-1727) az angol polgárháború és az európai vallásháborúk árnyékában nőtt fel, olyan korban, melyben a filozófusok, megelégedve az elviselhetetlenné váló vallási erőszakot, a vallási türelem valaha volt legerősebb filozófiai védelmét fogalmazták meg. A vallási türelem a korai felvilágosodás központi értéke volt, melyet többek között John Locke, Pierre Bayle,¹ Spinoza² és Jean Le Clerc írásai is

¹ Pierre Bayle az 1686-ban kiadott *Commentaire philosophique sur ces paroles de Jésus-Christ: contrains-les d'entrer* (Filozófiai kommentár Jézus Krisztusnak e szavaihoz: Kényszerítsd őket bejönni) című művében kritizálja a vallási erőszakot, a *Dictionnaire historique et critique*-ben (Történeti és kritikai szótárában) pedig szembeszállt a dogmatizmussal és a vallási türelmetlenséggel, sőt Locke-kal ellenében még az ateistáknak is toleranciát követelt.

² Baruch Spinoza a kevésbé ismert ifjúkori *A rövid tanulmány Istenről, az emberről és a boldogságról* (eredeti hollandul: *Korte Verhandeling van God, de mensch en deszelvs welstand*,

bizonyítanak.³ Ők a vallási türelmetlenséggel szemben több ellenszert is ajánlottak: az egyházi és vallási fogalmak újra-definiálásával, a *természetes vallás* ideájával, továbbá az *irénizmus* és a vallási türelem filozófiai megfogalmazásával gyógyítani kívánták a keresztény Európán ejtett önkínzó sebeket. A kor filozófusainak többsége veszélyesnek tartotta a dogmatikus kijelentéseket, hiszen a vallásháborúk fő okának éppen azt tekintették, hogy az egyes felekezetek ellentmondást nem tűrő állításaiak minél szélesebb körű elfogadtatása érdekében üldözőbe vettek minden másképp gondolkozót, és ezzel lezárták a szabad gondolkodás útját. A vallási türelmetlenségnek ebben a zivataros századában bátor szószólókként emelkedtek ki azok, akik a kereszténységet nem minél szűkebben, hanem minél tágabban határozták meg.

Bár a bátor kiállítás Newtonra kevésbé jellemző, hiszen ő csak titokban, az asztalfiókjába rejtve fogalmazta meg „bátor gondolatait,” mégis filozófustársai törekvéseinek sorába tartozik a teljes egészében még soha nem publikált *Irenicum, or Ecclesiastical Polyty tending to Peace* című kézírata,⁴ melyben a szerző a különböző nézeteket valló keresztények egymás iránti intoleranciáját és a kölcsönös kiközösítést veszi górcső alá. A négy különböző változatban fennmaradt kézirat 9 pozíciót és 20 tézist⁵ tartalmaz a keresztény doktrinákról, az egyházi kormányzásról és annak az állammal való kapcsolatáról. Az írás nem érzelmetől fűtött kritika, hanem egy racionálisan felépített útmutatás arról, hogy az exkommunikáció mely esetekben indokolt és mely esetekben nem. Bár a filozófus véleménye hasonlít a latitudinális nézeteket vallókéra, akik a kereszténységet a lehető legtágabban értelmezték, hogy abba minél többen beleférjenek. Mégis a keresztény hit definícióját valamivel szigo-

1660) című írása után az 1670-es, eredetileg latinul és név nélkül kiadott *Tractatus Theologico-Politicus*ában (*Teológiai-politikai tanulmány*) fejtette ki az egyén szólás-, lelkiismereti- és gondolatszabadsága melletti érveit.

³ Lásd J. MARSHALL. *John Locke: Toleration and Early Enlightenment Culture*. Cambridge, Cambridge University Press, 2010. Ahogy Marshall bevezetőjében állítja, a vallási türelem a korai felvilágosodás központi értéke volt, melyet John Locke, Pierre Bayle, és Jean Le Clerc 1680-as és 90-es években születtett írásai is bizonyítanak.

⁴ KEYNES Ms. 3, King's College, Cambridge, UK. A kézirat átírata online formában elérhető: <http://www.newtonproject.ox.ac.uk/view/texts/normalized/THEM00003> [Utolsó letöltés: 2018. 11. 29. 22:19] Mivel a kéziratot szerzője nem publikálásra szánta, a privát jegyzetelés számos jelét magán hordozza, sok benne az ismétlés, és összességében nincs kiadható állapotban. Az 52 oldalas jegyzet 21-25. oldalát publikálta BREWSTER a Newton életrajzában (1855), 2: 526-31, mivel ez a rész tűnik a leginkább összefüggőnek és befejezettnek. A kéziratban szereplő kilenc proposíció és húsz tézis, valamint a szerkesztő által kijelölt egyéb töredékek megjelentek McLACHLAN *Theological Manuscripts*-jében, 27-43. Ezen kívül a második vázlat 5-7. oldala, az első 16 tézis rövidített változata és a kézirat utolsó két oldala GOLDISH, *Judaism*, 167-71.-ben olvasható.

⁵ Ez esetben nincs definitív különbség pozíció és tézis között, mivel ugyanazok a gondolatok, melyek az egyik kéziratban pozícióként szereplenek, azok a másokban tézisként. Ne felejtjük, hogy Newton itt nem egy filozófiai tanulmányt, hanem egy magánjegyzetet ír.

rúbban határozza meg, mint barátja John Locke, aki szerint hívó az, aki egyetlen hitcikkelyt vall, mely szerint Jézus a Megváltó. Newton szerint az közösíthető ki jogosan az egyházból, aki a keresztény hit olyan alapkérdéseiben változtat a véleményén, ami alapján vízkeresztéskor a gyülekezetbe felvételt nyert. Aki ezeken túl lévő kérdésekben jut más véleményre a Szentírás mélyebb tanulmányozása révén, azt nem szabad kizárni a közösségből, mivel az ellenkezik a felebarát szeretetének parancsával.

IRÉNIZMUS

Newton kéziratának az *Irenicum*⁶ címet adja, utalva rá, hogy a kézirat az *irénizmus* ideológiájának szellemében íródott. A humanista gyökerű *irénizmus* a vallási felekezetek közötti közös alapokat kereső teológiai eszme volt, melynek alapvonalait Id. François du Jon (1546–1602), valamint David Pareus heidelbergi teológus (1548–1622) fogalmazták meg. A mozgalom képviselői a vallás közös magját, a kereszténység szervezeti formájától független igazságtartalmát keresték, a vitatott teológiai tételek helyett általánosságban vett erkölcsi értékeket hangsúlyozva.⁷ Míg Pareus a protestáns felekezetek újraegyesítését álmodta meg *Irenicum vere Christianum* (1615) című művében,⁸ az irányzat más képviselői a katolikus egyházat is bevonták volna ebbe az egyesítésbe. Az utóbbiak közé tartozott Leibniz is, aki fontos céljának tekintette a katolikus-protestáns megbékélést. Ellenfele, Newton viszont protestáns lévén Pareus véleményét osztotta, sőt, amint az a tudós egyéb írásaiból kiderül, a megbékélés eszméjét nem kívánta feltétlenül kiterjeszteni a katolikusokra.⁹ A probléma korhoz kötöttségéből adódóan Newton *Irenicumja* is csak keresztény

⁶ A fennmaradt négy kézirat közül háromnak Newton mindössze a latin *Irenicum* címet adta, és csupán egy kéziratunkban szerepel mellette a nehezen lefordítható *Ecclesiastical Polyty tending to Peace* angol cím. Ennek ellenére a szakirodalom többsége az angol címmel együtt emlegeti az *Irenicumot*. Mivel az angol cím az egyházi vezetés kialakulásának történetéről szóló tézisek címeiként szerepel, ezért javasolom *A békére igyekvő egyházazigazgatás* fordítást. Mivel viszont ez a cím nem fedi le a kézirat teljes tartalmát, ezért pontosabbnak tartanám, ha a kéziratra csupán *Irenicum* címmel hivatkoznánk a szakirodalomban.

⁷ KONTLER, 2003, 12.

⁸ Online elérhetősége:

<https://books.google.hu/books?id=8dZoAAAcAAJ&pg=PA87&lpg=PA87&dq=Pareus:Irenicum+vere+Christianum&source=bl&ots=v1XmSFoXKE&sig=oLkWtljXaB1bkrYJrPdgK7Xg h7U&hl=hu&sa=X&ved=2ahUKEwjY4Ijlv3eAhXtAhAIHQoGB68Q6AEwAHoECAkQAQ#v=onepage&q=Pareus%3AIrenicum%20overe%20Christianum&f=false> [Utolsó letöltés: 2018. 11. 30. 23:35]

⁹ Ennek eklatáns példája a magyarul is megjelent Sir ISAAC NEWTON: *Észrevételek Dániel próféciájáról és Szt. János Apokalipsziséről*. Budapest, D7 Kiadó, 2012. című munkája, ami mély katolikus ellenességéről tesz tanúbizonyságot.

kontextuson belül mozog, tehát a levélnek nem tárgya a más vallásúakról való véleményalkotás. Kéziratában csak az foglalkoztatja, hogy a különböző véleményen lévő keresztények hogyan élhetnek úgy békében egymás mellett, hogy ellentétes nézeteik ne idézzenek elő vallási üldözést.

A VALLÁSI TÜRELEM SZENTÍRÁSI VÉDELME

Jómagam Newton *Irenicum*ját a vallási türelem egyfajta szentírási védelmének tartom, engedve annak az asszociációnknak, hogy ugyanennek a toleranciának a filozófiai védelmét Locke már kidolgozta. Kétségtelen, hogy a kor Angliájában Locke artikulálta legkiemelkedőbben a vallási türelem szükségességét, ráadásul levelezőtársa, sőt jóbarátja is volt Newtonnak. 1689 és 1703 között összesen 15 egymásnak írt levelük maradt fenn, de ezek között utalást sem találunk arra, hogy a vallási türelem kérdése akár csak felmerült volna közöttük. Bár feltételezhetően a lényegi célokban egyetérthettek, gondolataikat szemmel láthatóan egymástól függetlenül fogalmazták meg. Locke nagy munkája, a *Tanulmány a vallási türelemről* jóval a levelezésük előtt, 1667-ben készült el kéziratos formában,¹⁰ a *Levél a vallási türelemről* pedig szintén hamarabb, 1685-86 telén íródott. Ezekhez képest Newton *Irenicum*ja csak 1710 után születik, amikor Locke már rég nem él. Szelleme csak Newton magánkönyvtárából hathatott, ahol valóban sok Locke-i kézirat feküdt, de egyik sem jelentett valóságos inspirációt Newtonnak, legalábbis az eszközök tekintetében nem.

A két filozófus nyilvánvalóan hasonló kérdésekre kereste a választ: Locke kérdése, hogy miként lehet elejét venni a vallási alapú polgárháborúknak, és miként szerezhet az ember érvényt saját lelkiismereti szabadságnak a polgári előjárók hatalomgyakorlása mellett.¹¹ Newtonnál a kérdés valamivel általánosabb, ti. hogyan élhetnek együtt békében a különböző nézeten lévő keresztények, és mi is ennek a békének a teológiai, szentírási alapja. Locke-nál ezek inkább politikai kérdések, ami nem is csoda, hiszen írásainak egy részét is megrendelésre készítette. Ezzel szemben Newton, aki bizonyos gondolatai miatt maga is tarthatott az eretnység vádjától, buzgó vallásos emberként és elmélyült teológusként a Szentírást kutatta, és abban kereste a felmentés lehetőségeit. Ehhez ő valószínűleg jobban értett, mint Locke, aki maga is kora egyik legnagyobb teológusának tartotta barátját, és a Szentírás értelmezésének kérdéseiben gyakran ellenőriztette vele szövegeit. Tehát Locke Newtonhoz képest kevésbé teológizál, annak ellenére, hogy saját teológia iránti érdeklődése éppen abban az időben virágzott, mikor a vallási türelemmel kapcsolatos gondolatait is

¹⁰ Több kéziratos formában maradt fenn, de kétszáz évig kiadatlan maradt.

¹¹ KONTLER, 2003, 10.

megfogalmazta.¹² Bár ennek eredményeként Locke-nak főleg a *Levele* bővelkedik a Szentírásra való utalásokkal, de ezek a tolerancia mellett felsorolt érvek mégiscsak érezhetően alárendelődnek annak a fő érveknek, ami magából az emberi értelemnek a Locke-i fogalmából ered.¹³ A vallási türelem szentírási védelme tehát Newtonra maradt, aki érvelését kizárólag a Biblia kontextusában fogalmazza meg.

A KÉZIRAT TARTALMA

Newton mondanivalója a nagy parancsolat, mint vallási axióma fényében rajzolódik ki. Mint mondja, vallási ügyekben az első és nagy parancsolat Isten és a felebarát szeretete, ezért minden, amit teszünk vagy mondunk, ezen parancsolat alapján lesz megítélve. Ezután Newton megalkotja a maga „vallási szótárát” az őskeresztény katekézis és ezzel összefüggésben a vallási fundamentumok, a megtérés és az igaz istentisztelet tekintetében.

AZ ŐSKERESZTÉNY KATEKÉZIS

Newton szerint az evangélium az, hogy Jézus a Krisztus. Szinte szó szerint idézi az Újszövetséget, amikor bővebben is kifejti, hogy mindez a következőket jelenti: Jézus feltámadása után megjelent a tanítványoknak, bizonyította az Írásokból, hogy saját szenvedése és feltámadása meg volt írva, hogy betöltve a próféciákat eltörölte a bűneinket, és hogy az ő nevét kell hirdetni az egész világon. Jézusnak adatott minden hatalom mennyen és földön, a tanítványok pedig a Szentlélek erejét kapják meg ahhoz, hogy elmenjenek és az Ő tanításait az egész földön terjesszék. Szintén Jézus szavai alapján a tanítványokat meg kell keresztelni az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében, Jézus pedig velük lesz a világ végezetéig, mígnem, ahogy az angyalok kísértében egykor felemeltetett a mennybe, úgy vissza is fog jönni az övéihez.¹⁴

Mint ahogy itt is látjuk, Newton sok teológiával kapcsolatos kézírata nem más, mint a szentírási igehelyek szó szerinti idézése vagy parafrázisa. Alapvetően ez Newton biblicizmusa. Azt is mondhatjuk, hogy a különböző igeversék logikus sorrendbe rendezése válik Newton teológiájává. A természetfilozófus lényeglátó képessége, illetve a lényeg keresése arra sarkallta, hogy a bibliai tanításokat nem bonyolultan és bőbeszédűen, hanem minél egyszerűbben és rövidebben meghatározva minimalizálja. Ez a minimalizálás, vagyis a fundamentumok legegyszerűbb

¹² KONTLER, 2003, 26.

¹³ MOORE, 1991, 188.

¹⁴ KEYNES Ms. 3, 1. o.

olvasata a kiindulópontja annak a gondolatmenetnek, hogy maga a keresztényég nem bonyolult, sok kritériumot megkövetelő út, ahol a keresztény embert az eretnekségek sokféle labirintusa veszélyezteti, hanem egyszerű és világos ösvény, amit a Szentírás érthetően tár elénk.

Miután Newton megmutatja, hogy milyen röviden és tömören megfogalmazható az az evangélium, aminek a hirdetésére Krisztus elküldte a tanítványait, leszögezi, hogy ez az a tanítás, amit az őskereszténység idején a katekézis során megtanítottak a vízkereszttség és a keresztény közösségbe való felvétel előtt. Mivel pedig az apostolok az Atya, Fiú és Szentlélek nevében kereszteltek, ezért kellett megtanítani, hogy ki az Atya, a Fiú és a Szentlélek. A szentháromságról való tudnivalókat redukálja, mondván, az Atyáról azt kell tudnunk, hogy ő az egyetlen Isten, a Fiú a Megváltó, akinek a nevében bűnbocsánat van, a Szentlélek pedig eszünkbe juttatja Jézus szavait és erőt ad az evangélium hirdetésére.¹⁵ Ez a minimálteológia az, amit a megkeresztelkedőknek tudni kellett ahhoz, hogy tisztában legyenek vele, kinek a nevében keresztelkednek meg.¹⁶

Newton többször hangsúlyozza, hogy mindössze a fent említett alaptanítások szükségesek az üdvösséghez és a közösségbe való feltételhez. Megfordítva pedig, minden, ami szükséges ahhoz, hogy valakit kereszténynek mondhassunk, arra a keresztisége, és az egyházba való felvétele előtt meg kell tanítanunk, a továbbiakban pedig mást nem követelhetünk rajta. Mivel az ősegyházban nem volt szabad semmiféle új hittétellel megkötni a hívőket azon kívül, ami a bűnök elengedéséhez elegendő, vagyis ezek a fundamentumok elegendőek voltak a keresztény gyakorlathoz, ennél többet „egy tisztességes papság sem követelhet.”

Newton a keresztények egymás iránti toleranciájának köteleességét a lehető legracionálisabban vezeti le. A filozófus szinte minden esetben, amikor kritikát fogalmaz meg az egyházzal szemben, azt oly módon teszi, hogy kimutatja az ellentmondásokat az egyház állításaiban és viselkedésében. Így tesz, amikor a korai egyháztörténet idején az egymásnak ellentmondó zsinati határozatokat vizsgálja, amikor a szentháromságtant kritizálja, vagy amikor az eretnekség definícióját elemzi.¹⁷ Az ésszerű kereszténység Newton esetében következetességet és ellentmondásmentességet jelent, ha pedig a vallásgyakorlatunkban vagy a hitvallásunkban ellentmondások találhatók, akkor a hitünk nem racionális, ennél fogva szerinte nem is legitim. Ezen gondolatmenet mentén hívja fel a figyelmet, hogy a keresztény lét és így a

¹⁵ Uo.

¹⁶ Arról nincs adatunk, hogy gyerekkeresztisége után Newton valaha bement a templomba, de az tény, hogy minden ezzel kapcsolatos kéziratában a felnőttkeresztiségből indul ki, mondván, hogy ez volt az őskeresztény gyakorlat, ami nála minden esetben az etalon volt, és a hitelesség forrását jelentette.

¹⁷ A témáról bővebben lásd: ERDEI I. „Isaac Newton antitrinitárius krisztológiája korai egyháztörténeti szemléletének tükrében” *VALLÁSTUDOMÁNYI SZEMLE* XI. 2015/1. 91-101.

Krisztus Testéhez való tartozás kritériumait a Szentírás alapján világosan kell látni, és a kezdetben lefektetett világos alapelvektől nem szabad eltérni, mert különben nem kerülhetjük el az ellentmondást. Márpedig a megkeresztelt emberek későbbi eretnekké nyilvánítása sok esetben az egyház ellentmondásosságának története.

A KERESZTÉNY VALLÁS ALAPELVEI

Miután Newton összefoglalta az amúgy mindenkor érvényes őskeresztény katekizist, abból kiindulva meghatározza, hogy milyen kritériumoknak kell megfelelnie a keresztény fundamentumokra számot tartó tanításoknak. Elsősorban két kritériumról van szó. Először is a keresztény fundamentum csak a Bibliából származhat, másrészt elég ősinek kell lennie.¹⁸

Mint hangsúlyozza, a keresztény vallás első alapelvei nem vita eredményei, nem véleményeken, feltevéseken vagy emberi szankciókon alapulnak, hanem Krisztusnak és az apostoloknak a kijelentett ígéin. A Szentírásban elhangzott szavakhoz szigorúan kell ragaszkodnunk,¹⁹ anélkül, hogy azt megváltoztatnánk.²⁰ De önmagában még a Szentírás szavaival való kifejtés sem elegendő ahhoz, hogy egy propozíció igaz legyen. A Bibliának nem minden igazsága és minden egyes mondata lesz automatikusan alapvető hitcikkely. Ezen kívül annak is nyilvánvalónak kell lennie, hogy ezt az alapelvet az apostolok napjaitól fogva tanították, mégpedig a vízkereszttség és a közösségbe való felvétel érdekében. Tehát csak a kereszténység legelső tanítóitól származó tanításokból lehet fundamentum.

Ráadásul az egyház ezen törvényei változtathatatlanok. Newton felhívja a figyelmet arra, hogy a Dán 7,25 próféciája szerint csak az Antikrisztus változtat a törvényeken.²¹ Mivel pedig a bűnök bocsánatára való megkeresztelkedés isteni

¹⁸ KEYNES Ms. 3, 2. o.

¹⁹ Newton éppen ezen megfontolásból veti el az egylényegűség tanát, mondván, hogy a *homousios* kifejezés nem szerepel a Szentírásban. Lásd ERDEI I. „Isaac Newton Huszonhárom kérdés a *homousios*ról című kéziratának elemzése” *ORPHEUS NOSTER* VI. 2014/3, 58-74.

²⁰ A jegyzet későbbi részénél ehhez a mondathoz ajánlja a 2Tim 1,13-at: „Tartsd hát magadat a tőlem hallott egészséges igékhez hittel és szeretettel Krisztus Jézusban!”

²¹ „Sokat beszél majd a Felséges ellen, és gyötörni fogja a Felséges szentjeit. Arra törekszik, hogy megváltoztassa az ünnepeket és a törvényt. Hatalmába kerülnek a szentek egy időszakra meg két időszakra és egy fél időszakra.”

rendelkezés, Isten törvényét emberek nem változtathatják meg. Ha mennyből szállt angyal is prédikál mást (a közösségbe fogadásról és a megváltásról)²² mint az apostolok, akkor az átkozott legyen (Gal 1,8-9).²³

TEJ ÉS KEMÉNY ELEDDEL²⁴

A továbbiakban Newton Pál apostol kifejezéseit (1Kor 3,1-3) használva különbséget tesz a *tej* és a *kemény eledel* között.²⁵ Mint mondja, az őskeresztény katekézis tartalmát, tehát a kereszténység első alapelveit, princípiumait Pál apostol a kiskorúak számára fenntartott *tejnek* nevezi. Ugyanakkor mindazokat a dolgokat, amelyeket az ember a keresztsége és így a közösségbe való felvétele után tanul meg, az a nagykorúaknak járó kemény eledel.

Az apostol *kemény eledelen* azt érti, amit az érett korú ember a Szentírás tanulmányozása útján vagy más módon a későbbiek során megtanul. És mivel kemény eledel fogyasztására nem alkalmasak a lelki csecsemők, ezért az nem is kötelező mindenki számára, csak azon keresztények számára, akik a továbbiakban arra képesek. Kiskorúaktól nem lehet elvárni, hogy kemény eledellel táplálkozzanak, azaz, hogy tudjanak valamit azon felül Isten dolgairól, amire a keresztség előtt meg lettek tanítva. Ennek következtében a keresztények nem átkozhatják ki egymást, nem nevezhetik a másikat eretneknek, nem gyalázzhatják és nem gyűlölhettek egymást és nem bélyegezhetik meg a másikat olyan dolgok miatt, amit a másik nem tud. Semmit nem kötelező ugyanis tudnia, ha nem fundamentum, tehát nem volt feltétele a keresztségének.

²² A zárójeles megjegyzés Newton saját magyarázó jegyzete az amúgy majdnem szó szerint idézett igevers mellé.

²³ Newton csak a 8-9. verset jegyzi föl kéziratában, de én a teljes érthetőség kedvéért javaslom a páli szakaszt a 6. versről olvasni: „Csodálkozom, hogy attól, aki Krisztus kegyelme által elhívott titeket, ilyen hamar más evangéliumhoz pártoltok, pedig nincsen más evangélium. De egyesek megzavartak titeket, és el akarják fordítani Krisztus evangéliumát. De ha még mi magunk vagy egy mennyből való angyal hirdetne is nektek evangéliumot azon kívül, amelyet mi hirdettünk, átkozott legyen! Amint már korábban is megmondtuk, most ismét mondom: ha valaki nektek más evangéliumot hirdet azon kívül, amelyet elfogadtatok, átkozott legyen!”

²⁴ KEYNES Ms. 3, 1. o.

²⁵ Newton a korai egyházatyák buzgó olvasójaként még Pál apostolnak tulajdonítja a Zsidókhoz írt levelet, és ennek fényében javasolja az alábbi szakaszt: „Mert mostanra már tanítóknak kellene lennetek, mégis arra van ismét szükségetek, hogy Isten beszédeinek alapelemeire tanítsanak titeket, és olyanokká lettetek, mint akiknek tejre van szükségük, nem kemény eledelre. Aki ugyanis tejen él, járatlan az igazság igéjében, mivel kiskorú. A nagykorúaknak pedig kemény eledel való, mint akiknek tapasztalatuk folytán gyakorlottak az érzékeik a jó és a rossz megkülönböztetésére.” (Zsid 5,12-14)

Ahogy a 19. tézisében leírja, a keresztség után a hívőknek Isten és a király törvényei szerint kell élniük, növekedve a kegyelemben és a mi Urunk Jézus Krisztus ismeretében, azáltal, hogy gyakorolják magukat abban, amit keresztség előtt megígérték. A Szentírás tanulmányozásával szelíden és kedvesen kell tanítaniuk egymást, anélkül, hogy magánvéleményüket ráerőltetnék másokra, vagy amiatt összevesznének másokkal.²⁶ Minden megkeresztelt hívőnek tanulmányoznia kell a Szentírást, különösen a prófétai textusokat,²⁷ mégpedig a tőle telhető legjobban, és törekedhet arra, hogy baráti módon oktassa a felebarátját, de nem közösinhető ki azért, mert eltérő véleményre jut olyan dolgokban, melyek nem voltak a keresztes közösségbe való felvételének a feltételei között.²⁸ Ha valaki a Szentírás tanulmányozása során vagy egyéb más módon további felfedezésekre jut Istenről, ez dicséretes! Ez az a kemény eledel, ami a tökéletesség felé vezető út, de ez nem erőltethető rá másokra. Ha ezt a kemény eledelt mások nem tudják elfogadni, vagy képtelenek megérteni, akkor nem tarthatjuk őket eretneknek, és emiatt testi fájdalmat sem okozhatunk nekik, tehát az „inkvizíció” minden formája elítélendő.

A gondolatszabadságnak ez a fajtája erősen rímmel többek között Locke véleményére, aki a vallási türelemről írt *Tanulmányában* megnevezi azokat az emberi nézeteket és cselekedeteket, melyek a polgári kormányzás szempontjából érintetik a vallási türelem kérdését. Locke ilyennek tartja a spekulatív véleményeket, a hitünk gyakorlatával kapcsolatos véleményeket közömbös dolgokban, illetve az erkölcsi erények és bűnök kérdését. Maga Locke egyértelműen az elsőt és a másodikat, a spekulatív véleményeket és vallásgyakorlatot tartja méltónak az abszolút és egyetemes toleranciára.²⁹ Spekulatív véleménynek tartja többek között a szentháromságot, a purgatóriumot, és az átlényegüléssel kapcsolatos véleményeket, amelyek lényegükben nem érintik a kormányzatot és a társadalmat. „Mivel a pusztán elmélkedés nem teszi előítéletessé a másokkal folytatott társalgásokat,³⁰ és a társadalmi viselkedésekre nem hat ki, „semmiképpen sem zavarhatom meg vele felebarátom állapotát vagy okozhatok neki kényelmetlenséget, így az az előjárónak nem kell rólam tudomást vennie”³¹

Newton hasonlóan gondol, mikor azt mondja, hogy ha különvéleményemmel nem zavarom meg a másikat, és szeretetben tudok maradni, akkor véleményem önmagában nem lehet bűn, tehát nem is elítélendő, legfőképpen pedig nem járhat érte kizárás. Mégis a helyzet kontextusa nyilvánvalóan különbözik, mert míg Locke

²⁶ KEYNES Ms. 3, 24. o.

²⁷ Maga Newton, aki a prófécia írásmagyarázatával sokat foglalkozott, a Biblia legmegbízhatóbb, azaz szövegromlások legkevésbé átesett textusainak tartotta azokat.

²⁸ KEYNES Ms. 3, 1. o.

²⁹ LOCKE, J. „Tanulmány a vallási türelemről”, in Uő: *A vallási türelemről*, 2003, 160.

³⁰ Uo. 160.

³¹ Uo. 161.

az emberi vélekedések társadalmi hatásairól elmélkedik, addig Newton a keresztény közösségen belül uralkodó lelkület miatt aggódik. Ezen nézőpontja miatt nem is érdekli a polgári kormányzás által gyakorolt szankció, csupán a keresztény közösségen belüli büntetés, leginkább a kizárás. Newton számára nem elképzelhetetlen az exkommunikáció. Természetesen minden embert kiközösíthetőnek tart, aki a keresztség feltételeinek valamelyikének nem tesz eleget, de egyéb okokból nem zárható ki.³² Az ugyanabba a keresztény közösségbe tartozó embereknek egymást szeretniük kell. Minden ellenkező viselkedés ellentétes a szeretet parancsával. A hitben erősek ne ítélgessék a hitben gyengéket, és fordítva se történjen.³³

Az egyházat és annak határait Isten törvényei jelölik ki, és ezek a törvények megváltoztathatatlanok.³⁴ Ezért, ha valakit anélkül zárnak ki a közösségből, hogy megtört volna olyan hitcikkelyeket, melyek alapján megkeresztelték, mindez nem más, mint az evangélium kezdetén, az Isten törvénye alapján meghatározott közösségi határok megváltoztatása. Új hitcikkelyek kötelezővé tétele a keresztény közösség számára ugyanolyan természetű bűn, mint amelyet a körülmetélt keresztények követtek el, amikor a pogányokra rá akarták erőltetni a körülmetélést az üdvösség feltételeként. Márpedig bármely olyan közösségi hitcikkelyt, ami nem volt része az első keresztények hitcikkelyének, azt *más evangéliumnak* kell tekinteni. Igaz keresztényeket üldözni pedig csak azért, mert ezt a *más evangéliumot* nem fogadják el, olyan, mintha Krisztust magát üldöznék. Az az üldöző pedig, aki háborút indít Krisztus ellen, megtörve ezzel a szeretet legfőbb parancsát, szó szerinti értelemben is méltó az antikrisztusi névre. Egy ilyen bűntényben felelős egyház pedig a Krisztustól való elszakadás állapotában van.³⁵

Barátja, Locke hasonló gondolatokat fogalmaz meg, mikor azt írja: „...Krisztus igaz egyházához nem illik e jobban, hogy a közösségnek azokat a feltételeit rögzítse, amelyek azokat, és csak azokat a dolgokat foglalják magukba, amelyek a Szentléleknek a Szentírásban világos és érthető szavakkal adott tanítása szerint az üdvösséghez szükségesek, mint hogy a saját találmányait és magyarázatait erőltesse isteni törvényként...”³⁶

Newtonnál azt látjuk, hogy folyamatosan logikai érveken keresztül igyekszik bizonyítani igazát, mint egy matematikai egyenletet. Sőt, megfordítva a szokásos retorikát, nem az heterodox nézeteket vallókat tartja szakadároknak, hanem a mindenáron kiközösíteni akarókat. A szeretet és egység ellen tehát azok vétenek leginkább, akik testvéreiket elítélik azok sajátos nézetei miatt, nem pedig azokat,

³² KEYNES Ms. 3, 11. o.

³³ Uo. Newton a hitben erősek és erőtlenek közötti viselkedés kapcsán hivatkozik Pál leveleinek részleteire, a Róm 14-15-ra és az 1Kor 3-ra.

³⁴ KEYNES Ms. 3, 22. o.

³⁵ KEYNES Ms. 3, 14. o.

³⁶ LOCKE, J. „Lévlé a vallási türelemről”. in Uő: *A vallási türelemről*, 204.

akik ezekkel a különvéleményekkel élnek. Az más kérdés, hogy Newton valójában nagyon is elítéli azokat a keresztényeket, akik szerint az igazsággal ellentmondásba kerülnek, és ezt a „bálványimádó” egyházat a Jelenések könyve nyomán a Sátán zsinagógájának nevezi.³⁷

A VALLÁS ÉS AZ EMBERI HATALOM

A vallási türelem kérdése kapcsán ebben a korban elkerülhetetlen volt tisztázni, hogy mi a feladata az egyházi és világi hatóságoknak az egyház életében? A politika iránt nagyobb érdeklődést mutató filozófustársak ezen a ponton nagy elánnal vetették bele magukat a hasznosságot és hatékonyságot támogató érveléseikbe, és az egyén lelkiismereti szabadságának védelmébe.

Newtont bubicizmusa más úton indítja el. Elsőként a kormányzó hatalom eredetéről elmélkedik. A rá jellemző történeti szemlélettel igyekszik feltárni a kormányzás legősibb formáit elsősorban az ószövetségi zsidóság kontextusában. Húsz tézisének elején a zsidó bírósági renddel foglalkozik, felvázolja a babiloni állapotokat, majd az Ezsdrás által felállított kormányzati rendet taglalja, amiről feltételezi, hogy az a legősibb zsidó kormányzati rend helyreállítása volt.³⁸ Szerinte ez a kormányzati rend terjedt el később a keresztény kormányzásban is, még ha az elnevezések változtak is. A zsinagóga neve gyülekezetre változott, a zsinagógák fő kormányzói és hercegei (chief Rulers & Princes of the Synagogues) helyett pedig elnökök és püspökök (Presidents & Bishops) stb. lettek, de a megbízásuk és felhatalmazásuk ugyanaz, mint elődeiknek.³⁹ Ez pedig nem más, mint hogy Isten és a király törvényének érvényt szerezzenek, de semmiképpen nem az, hogy új törvényeket léptessenek életbe.⁴⁰

Newton itt tehát nem ragaszkodik a radikális reformátorok azon toposzához, hogy az egyházi hierarchia valójában nem bibliai intézmény,⁴¹ ennek ellenére maga is él a világi és az egyházi kormányzás közötti distinkcióval, ahogy alapvető különbséget lát az isteni és a világi törvények között is. A két fajta irányítás között nemcsak hatóköri, de minőségi különbség is van. Az Isten által meghatározott törvények alapvető jellemzője, hogy nem változnak. Ez vonatkozik az üdvösség

³⁷ Uo.

³⁸ Ezsd 10,14: Képviselejk a vezetők az egész gyülekezetet! Városainkból pedig mindazok, akik idegen asszonyokat vettek feleségül, jöjjenek ide egy-egy meghatározott időpontban, ők és velük együtt az adott város vénei és bírái egészen addig, amíg el nem fordították rólunk Istenünk izzó haragját, amely e dolog miatt támadt!

³⁹ KEYNES Ms. 3, 21. o.

⁴⁰ KEYNES Ms. 3, 22. o.

⁴¹ MESTER, 2010, 24.

feltételeire, és így az egyházhoz való tartozás kritériumaira, sőt ahogy később látni fogjuk, még az istentisztelet formájára is. Ennek megváltoztatásához nincs joga sem bármely uralkodónak, sem bármilyen egyházi vezetőnek. Mindez részben⁴² rimel Locke gondolataira, aki szerint, ha az előljáró az emberek lelki üdvére hivatkozva erőltetne rá mindenkire egy egyöntetű szertartást, akkor isteni tekintélyt bitorolna, miközben elsődleges feladata a polgári béke fenntartása.⁴³

Newton a legtöbb *erasztiánushoz*⁴⁴ hasonlóan hangsúlyozza, hogy a király hatalma csak olyan dolgokra terjed ki, ami Isten törvénye szempontjából *indifferens*, és megfordítva, minden olyan dolognak, ami Isten törvénye szempontjából közömbös, a királyi és polgári törvények alá kell tartoznia, nem az isteni vagy egyházi törvények alá. Ez viszont nem vonja maga után, hogy a király ne szólhatna bele az egyház dolgaiba olyan kérdésekben, melyek isteni szempontból nem lényegesek. A király a feje az egyháznak minden közömbös dologban, amihez hozzátartozik az is, hogy él a püspökök kinevezésének a jogával.⁴⁵

Ezzel a véleményével az idős természetfilozófus tökéletesen alkalmazkodik kora Angliájának gyakorlatához, s nem kívánja felforgatni az egyház és állam között kialakult rendet. Attitűdjét talán nemcsak hajlott kora és az újításoktól való viszolygása alakította, hanem az is, hogy a vallási türelem kérdését valóban vallási alapon, nem pedig a politika szintjén kívánta tárgyalni. Tette mindezt azért is, mert szerinte a keresztény létnek, és így az egyházhoz tartozásnak sincs köze emberi rendelkezésekhez és meghatározottságokhoz. Olyannyira nem, hogy mint írja, ahhoz, hogy valaki keresztény legyen, nem feltétel, hogy egyházi fennhatóság, tehát emberi vezetők és kormányzás alá tartozzon. Az Aháb idejében megmaradt 7000 próféta, akik nem hajoltak meg Baál előtt, Isten igaz egyháza volt,⁴⁶ bár nem volt hivatalos tömörülésük, miközben Izrael népe, a hivatalos közösség bálványimádó volt. Hasonlóan a Péter által pünkösdkor megkeresztelt 3000 is keresztény volt, bár nem volt püspökük, presbiterük vagy zsinagógájuk.⁴⁷

Newtonnak ez minden bizonnyal saját hitvallása is volt, hiszen ifjúkora buzgó templomba járása után életének Londonban töltött második felében már egyre kevésbé látogatta az istentiszteleteket, annak ellenére, hogy egyre többet foglalkozott vallási kérdésekkel és a Szentírás magyarázatával. Ebben az sem befolyásolta, hogy

⁴² Ugyanakkor Locke szerint minden gyülekezetnek joga van meghatározni saját istentiszteletét.

⁴³ KONTLER, 2003, 18.

⁴⁴ Thomas Erastus zwingliánus teológus nyomán a Locke korabeli Angliában erasztiánusnak nevezték azt az álláspontot, mely szerint a közömbös dolgok a világi fennhatóság alá tartoznak. (MESTER, 2010, 70.) Erastus amúgy a kiközösítési jogot a világi hatalom körébe utalta, ami Newton szövegére nem igaz.

⁴⁵ KEYNES Ms. 3, 22.

⁴⁶ 1Kir 19,18

⁴⁷ KEYNES Ms 3, 22. o.

a templomba járó londoni közvélemény, a *Principia*⁴⁸ félreolvasásából adódó szóbeszédekkel megtámogatva, ateistának kezdte tartani. Ő viszont inkább az üldözött *szent maradék* avagy a „7000 próféta” egyikének tartotta magát, aki igyekezett távolságot tartani kora szerinte bálványimádó egyházától. Így keresztény magatartási formáját illetően Newton a Troeltsch-i kategóriával élve részben *misztikus*, tehát az elkülönülő értelmiségek miszticizmusának képviselője,⁴⁹ legalábbis, ami a radikális individualizmusát, és a vallási intézményekkel szembeni egyre növekvő közömbösségét illeti.

A KERESZTÉNY ISTENTISZTELET⁵⁰

Ami a keresztény istentiszteletet illeti, Newton szerint ebben is csak az apostoli időkből ismert ősgyülekezet lehet az etalon. Ebből egy minimalista istentisztelet következik. A Szentírás arra hatalmaz fel bennünket, hogy az Atyát mint mindenek Teremtőjét, Isten bányát pedig az értünk kiontott véréért dicsérjük. Az Atyához Jézus Krisztus nevében imádkozzunk, valamint az ő nevében adjunk hálát. Ezen kívül a Jézus Krisztus nevében való megkeresztelkedés és a halálára emlékeztető eucharisztia jelentette az első keresztények istentiszteletét. Ez a törekvés egyrészt hasonlít a kálvinizmus azon tendenciáira, mely szerint törekednünk kell, hogy a szertartásrendből is csak annyi maradjon meg, amire van egyértelmű szentírási rendelkezés,⁵¹ ugyanakkor inkább puritán háttéréből adódóan, az ő minimalizmusából is adódhatott nézete.

Ugyanakkor, hogy elkerülje a sajátos istentiszteleti formákat gyakorlók elítélését, hangsúlyozza, hogy ha bárki bármilyen más módon akarná tisztelni az Urat, mint ahogy azt az első keresztények az apostolok idejében tették, az megteheti a saját belső kamrájában (in his Closet) anélkül, hogy magánvéleményével megzavarná a gyülekezeteket. Ez persze szigorúbb javaslat, mint amit Locke állít, aki szerint „A másik dolog, amiben jogosan tathatok számot korlátlan toleranciára, az, hogy hol, mikor, és mi módon imádom Istent.”⁵² Locke szerint „az emberek szabadságában áll, hogy belépjenek az egyházi közösségbe, hogy közösségben ünnepeljenek....olyan

⁴⁸ A *Philosophiæ Naturalis Principia Mathematica* (A természetfilozófia matematikai alapelvei) 1687. Newton fő műve.

⁴⁹ Ernst Troeltsch (1865-1923) német liberális evangélikus teológus teremtette meg a kereszténység szociáletikai tipológiáját. Ő a keresztények világhoz való viszonyának vizsgálatakor 3 féle attitűdöt különböztetett meg, melyek mindegyikének van létjogosultsága. A három attitűd az egyház-szekta-miszticizmus. Egyház az, amely át akarja hatni a világot. Sekta az, amely ellenkultúra kíván lenni. A miszticizmus, a különálló értelmiségek spiritualizmusa.

⁵⁰ KEYNES Ms. 3, 13. o.

⁵¹ MESTER, 2010, 25.

⁵² LOCKE J. „Tanulmány a vallási türelemről”. in Uő: *A vallási türelemről* 161. Uo. 160.

szertartást mutassanak be, amelyet nem szégyellnek... Ezeket a vallási társaságokat egyházaknak nevezem, amelyeket az előljáró köteles eltérni...⁵³ A kormánynak ebbe semmiféle beleszólása nem lehet, Locke-nál tehát nyilvánosan is gyakorolhatják egyedi istentiszteleteiket azok, akik Newtonnál ezt csak magánszférájukban tehetik meg. Ennek oka valószínűsíthetően a különböző szándékokban van. Míg Locke célja a társadalmi béke megőrzése, addig Newtoné a gyülekezeti béke megőrzése.

Az idős Newtonnak nem célja létjogosultságot biztosítani az alternatív vallási társulások számára. Így lesz *Irenicum*-ja Brewster megfogalmazásával egy „jószándékú, a Bibliát és korai egyháztörténetet ismerő” tudós véleménye, ami „mindenfajta szektáriánus részrehajlástól mentes”.⁵⁴ A gyülekezeteket különböző szokásaik, ceremóniáik és maguk alkotta törvényeik alapján megkülönböztetni Newton véleménye szerint nem helyénvaló, sőt csak babonásra hajlamosít. A babonáság itt éppen azt jelenti, hogy vallási jelentőséget tulajdonítunk valaminek, ami nem valóságosan vallási ügy, sokkal inkább valamilyen emberi megkötés vagy megkülönböztetés. Ha pedig ez a megkülönböztetés alkalmat ad az egyházszakadásra, az, aki a vallás ürügyén ragaszkodik hozzá, bűnös a szakadásban. Mivel Newton szemében az alaptanításokon kívül eső vélemények részletkérdések, ezért az ilyenfajta megkülönböztetések csak emberi tekintélyből származnak, és kívül esnek a vallás igazi kérdésein, ezért nem is szabad a vallás részévé tenni, és nem szabad az egyházi definíciók közé sorolni.⁵⁵

Locke hasonlóan fogalmaz, mikor azt tartja, hogy az eretnokség olyan elkülönülés az egyházban, amelynek az oka, valamilyen íratlan szabály be nem tartása, a skizma tehát egy nem lényegi dolog miatti elkülönülés, mely a hit lényegét nem érinti. Az ő véleménye is az tehát, hogy lényegtelen dolgok körül folyik a vita a különböző felekezetek között, hiszen lényegesnek csak az üdvösséghez szükséges dolgok tarthatók, a rítussal és egyéb, a vallásgyakorlat formai követelményeivel kapcsolatos kérdések közömbösek.

A VALLÁSI TÜRELEM MINT POLITIKAI ÉS VALLÁSI KÉRDÉS

Newton és Locke összehasonlításakor leginkább az a dilemma vetődik fel, hogy a vallási tolerancia kérdése mindenekelőtt politikai, vagy vallási kérdés? Newtonék korában ez mindenekelőtt politikai kérdés volt. A politikai karriert vállaló, ereje teljében lévő Locke érthető módon közelítette meg a témát az angol társadalom és hatalmi viszonyok szemszögéből. Közben az igencsak idős Newton, akit mindig

⁵³ LOCKE, J. „Levél a vallási türelemről”. in *Uő: A vallási türelemről* 219.

⁵⁴ BREWSTER, 1855, 347.

⁵⁵ KEYNES Ms. 3, 23. o.

is fárasztott az élete során folyton változó politikai és ezzel együtt egyházi viszonyoknak való megfelelés, érthető távolságot tart a barátját foglalkoztató társadalmi kérdésekkel, és a vallási türelmet kizárólag a hívő közösség kontextusába rendeli. Így a sok hasonlóság mellett a legfőbb különbséget Newton és Locke között a két különböző szándék, a vallási, illetve politikai megközelítés között látom. Locke megoldása a vallási üldözés és vallási türelem problémájára a vallásnak a polgári hatalom alá rendelése.⁵⁶ Maga a címzett is a társadalomban élő polgár, illetve a társadalom békéjéért felelős polgári kormányzás. Ehhez képest Newton megszólitottja az egyházban élő keresztény ember, akinek erkölcsi kötelessége türelmet gyakorolni embertársa felé.

Newton törekvése folyamatosan arra irányul, hogy ne közösítsünk ki feleslegesen senkit részletkérdések miatt, de ugyanezen részletkérdések miatt a keresztény ember se kíváncsozzon ki közösségéből szakadást okozva. Ennek érdekében kimutatja, hogy az őskeresztények idején mennyivel könnyebb volt a közösség tagjának maradni, és kizárás után is mennyivel könnyebb volt abba visszakérülni, mint a későbbi korokban. A 13. tézisében kifejti, hogy a keresztény közösségbe való felvétel – a keresztség után – kézzátétellel történt, amikor pedig valakit kiközösítettek, akkor az illető a vízkeresztsége előtti bűnös állapotába került vissza. Ugyanakkor, ha az illető megtért, és újra felvételt nyert a gyülekezetbe, arra ismét a kézzátétel szolgált, de nem kereszttelék meg újra, mert a kiközösítéssel nem veszítette el a keresztségkor kapott áldást és értékeket.⁵⁷

Vele szemben Locke az egyházból való kilépés szabadságát és a saját vallás önkéntes megválasztását is lehetőségnek látja. Véleményem szerint ez a különbség is a vallási és a politikai megközelítések különbségéből adódik. Locke szerint, mivel a vallási türelem a béke záloga, az nem illeti meg azokat, akik ezt nem ismerik el általános alapelveként.⁵⁸ Ilyenek pl. a katolikusok. Tehát Locke a maga politikai szemszögéből jóval szűkebben méri a toleranciát, mint Newton teológiai megfogalmazása, mégpedig éppen azért, mert míg Locke a politikai béke érdekében hirdeti toleranciát, addig Newtonnak teológiai szándékai vannak, és a szeretet parancsát akarja védeni.

Így végső soron azt mondhatjuk, hogy míg a politikai gondolatoktól vezérelt filozófus a vallási türelem megnyilvánulását a szabad vallás, az új istentiszteleti formák, avagy új teológiai gondolatok szabad megválasztásának lehetőségében látja, utat teremtve ezzel az új felekezetek alapításának is, addig Newton a Biblia teológusaként azt tartja a vallási türelmetlenség ellenszerének, ha az ember bármilyen keresztény egyház keretein belül megmaradhat és ott szabadon gondolkodhat. Locke

⁵⁶ KESSLER, 1991, 203.

⁵⁷ KEYNES Ms. 3, 23. o.

⁵⁸ Uo. 33.

tehát az elkülönülés jogára helyez nagyobb hangsúlyt, Newton pedig a közösségben maradás jogára, annak ellenére, hogy mindketten lényegtelennek tartják az elkülönülés vagy kizárás szóba jöhető okait. Míg Locke a társadalmon belül kíván békét teremteni, ezért is tesz említést zsidókról, ateistákról és mohamedánokról egyaránt, addig Newton csak az „igaz” és a „bálványimádó” egyház keretein belül mozogva fogalmaz. Így a nyelvi eszköze érthetően a Biblia lesz, ami révén megszületik kora vallási toleranciájának szentírási védelme, melynek lényege a keresztény fundamentumok minimalizálása, a teológiai spekulációk szabadsága, és az egyedi hitgyakorlat magánszférába rendelése. Ezen szabályokhoz saját maga is igazodott, és hosszú élete nagyobb részét ennek mentén rendezte be. Magát minden tekintetben kereszténynek tartotta, mivel az őskeresztény katekézist elfogadta, egyéb teológiai kérdésekben szabadon spekulált, amiről több ezer oldalnyi teológiai jegyzete tanúskodik, hitét pedig élet második felében inkább már csak otthon gyakorolta, és gondolatait csupán egy szűk tanítványi körrel osztotta meg.

BIBLIOGRÁFIA

- BREWSTER, D.: *Memoirs of the Life, Writings, and Discoveries of Sir Isaac Newton*, 1-2. kötet Edinburgh, T. Constable, 1855.
- GOLDISH, Matt: *Judaism in the Theology of Sir Isaac Newton* (International Archives of the History of Ideas. Archives internationales d'histoire des idées) Dordrecht, Springer Netherlands, 1998.
- HARRISON, J.: *The Library of Isaac Newton*. Cambridge – New York, Cambridge University Press, 1978.
- KESSLER, S.: „John Locke’s Legacy of Religious Freedom”. *Polity*, vol. XVII. no. 3, Spring 1985, 484-503. Másodközlés: in *Ashcraft*, 1991, Volume II.
- LOCKE, J.: *A vallási türelemről*. (szerk. és bevezető) KONTLER L. Budapest, Stencil Kulturális Alapítvány, 2003.
- MARSHALL, J.: *John Locke, Toleration and Early Enlightenment Culture*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- McLACHLAN, H. (Ed.) *Sir Isaac Newton Theological Manuscripts*. h. n. University Press, 1950.
- MESTER B.: *Szabadságunk születése, A modern politikai közösség antropológiája Kálvin Jánostól John Locke-ig*. h. n. Argumentum Kiadó, 2010.
- MOORE, J.T. „Locke on Assent and Toleration”. *Journal of Religion*, vol. 58, no. 1., January, 30-36, újraközlés: *Ashcraft*, 1991, Volume II. 183-190.
- NEWTON, I. *Irenicum, or Ecclesiastical Polyty tending to Peace*, Keynes Ms. 3, King’s College, Cambridge, UK.
- Online: <http://www.newtonproject.ox.ac.uk/view/texts/normalized/THEM00003> [Utolsó letöltés: 2018. 11. 29. 22:19]